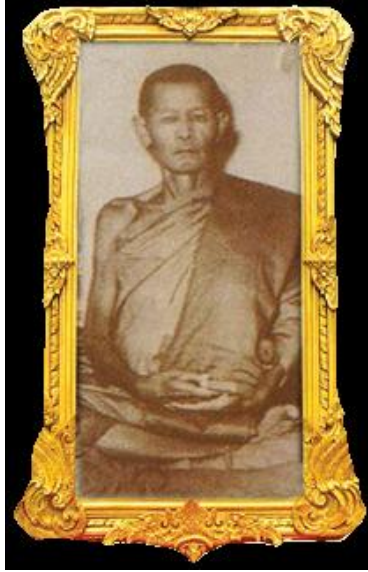

พระญาณวิศิษฏ์สมิทธิวราจารย์ (พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม)

(๒๔๓๒-๒๕๐๔)

ประวัติ : นามเดิม สิงห์ บุญโท

เกิด : วันจันทร์ที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒

บ้านเกิด : บ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน อำเภออำนาจเจริญ อุบลราชธานี (ปัจจุบันคือ อำเภอหัวตะพาน

บิณฑามารดา : เพี้ย (พระยา) อัครวงศ์ (อินทวงศ์) หรือนายอ้วน และนางหล้า

พี่น้อง : เป็นบุตรคนที่ ๔

บรรพชา : อายุ ๑๕ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ที่วัดบ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน และบรรพชาเข้าเป็นสามเณร
ธรรมยุตที่วัดสุปฏิหารามพ.ศ. ๒๔๔๘

อุปสมบท : เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่วัดสุปฏิหาราม อำเภอเมือง อุบลราชธานี โดย สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน
ติสโส) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้นายา ขันตยาคโม

การศึกษา บรรพชาและอุปสมบท

พระญาณวิศิษฏ์สมิทธิวราจารย์ (สิงห์ ขันตยาคโม) หรือที่ญาติโยมศรัทธาและผู้ที่เคารพศรัทธา
นิยม เรียกนามว่า “พระอาจารย์สิงห์” หรือ “หลวงปู่สิงห์” ได้รับการศึกษาเบื้องต้นระดับใดไม่มีหลักฐาน
ระบุไว้ชัดเจน บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ขณะอายุได้ ๑๕ ปี ที่วัดบ้านหนองขอน ตำบล
หัวตะพาน มีพระอาจารย์ป้อม วัดบ้านหนองขอนเป็นพระอุปัชฌาย์ และได้บรรพชาเข้าเป็นสามเณรฝ่าย
ธรรมยุต วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ที่วัดสุทัศนาราม เมืองอุบลราชธานี โดยมีพระสมุห์โหม เป็นพระ
อุปัชฌาย์ ได้พำนักจำพรรษาที่ วัดสุทัศนาราม จนกระทั่งวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๕๒ ได้อุปสมบทเป็น

พระภิกษุฝ่ายธรรมยุต โดยมีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสฺโส) ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระราชาคณะ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศาสนดิลก (เสน ชิตเสโน) ขณะเป็นพระมหาเสน ชิตเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระปลัดทนต์เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจนสอบได้นักธรรมชั้นตรี พ.ศ. ๒๔๕๘ พร้อมทั้งเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ที่สำนักเรียนวัดสุทัศนารามอีกด้วย

ศึกษาวิปัสสนากัมมัฏฐาน

เมื่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มาจำพรรษาที่วัดบูรพาภิราม เมืองอุบลราชธานี พระอาจารย์สิงห์ จึงไปกราบนมัสการฝากตนเป็นศิษย์ พระอาจารย์มั่น ได้อบรมแนะนำให้ฝึกกัมมัฏฐาน “กายคตาสติข้อ ปัสสาสะ ปัญจกะ” เป็นบทสำหรับบริกรรมในการฝึกสมาธิจิตตลอดมา

พระราชธรรมเจดีย์อาจารย์ (พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินฺชโร) แห่งวัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ ได้บันทึกเรื่องราวพระอาจารย์สิงห์ไว้ในหนังสือประวัติพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เกี่ยวกับการไปนมัสการขอเป็นศิษย์เรียนวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตอนหนึ่งว่า “...วันหนึ่งหลังจากเลิกสอนนักเรียนแล้ว ท่านได้ไปกราบนมัสการพระอาจารย์มั่น ที่วัดบูรพาภิรามเป็นเวลา ๑ ทุ่มแล้ว เมื่อเข้าไปเห็นพระอาจารย์มั่นหันหลังเดินจงกรมอยู่ จึงรออยู่สักครู่ใหญ่จนท่านพระอาจารย์มั่นเลิกจากการเดินจงกรม เหลือบ ไปเห็นพระอาจารย์สิงห์ซึ่งนั่งอยู่ที่โคนต้นมะม่วง จึงได้เรียกและพากันขึ้นไปบนกุฏิ หลังจากพระอาจารย์สิงห์กราบแล้ว พระอาจารย์มั่นก็ได้พูดขึ้นว่า “เราได้อธิษฐานมานานแล้ว ที่อยากจะพบและต้องการชักชวนให้มาปฏิบัติธรรมด้วยกัน” พอพระอาจารย์สิงห์ได้ฟังเช่นนั้นก็รีบตอบว่า “ผมอยากปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่นมานานแล้ว” จากนั้นพระอาจารย์มั่นได้อธิบายให้ฟังว่า “การบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์นั้น จำต้องปฏิบัติกัมมัฏฐาน คือ พิจารณา ตจปัญจกัมมัฏฐาน เป็นเบื้องต้น เพราะเป็นหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงตรัสรู้ธรรมด้วยการปฏิบัติ อริยสัจธรรม ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค...” (บูรพาจารย์, ๒๕๔๔ : ๑๕๖)

พระอาจารย์สิงห์ ได้ติดตามพระอาจารย์มั่นเพื่อศึกษาและฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ข้อปฏิบัติต่างๆ เป็นเวลา ๗ เดือน จนกระทั่งอาพาธหนักจึงกลับไปจำพรรษาที่วัดสุทัศนารามเพื่อรักษาพยาบาล เมื่อหายจากอาพาธและเป็นเวลาออกพรรษาพอดี จึงกลับไปฝึกปฏิบัติกับพระอาจารย์อีกหลายแห่ง เมื่อมีความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติพอสมควรแล้ว พระอาจารย์มั่นจึงให้แยกย้ายไปอบรมสั่งสอนประชาชนในละแวกนั้นก่อน

การจาริกธุดงค์วัตร

พ.ศ. ๒๔๖๒ พระอาจารย์มั่น ไปพำนักจำพรรษาที่บ้านหนองไผ่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์สิงห์จึงได้ออกธุดงค์ตามไปด้วย จากนั้นได้ติดตามพระอาจารย์ไปที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เพื่อฝึกปฏิบัติเพิ่มเติม เมื่อได้รับอุบายธรรมชี้แนะจากพระอาจารย์มั่นจนเป็นที่เข้าใจและมั่นใจแล้ว จึงได้กราบลาเดินทางไปพำนักจำพรรษาที่ถ้ำผาบึง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ๑ พรรษา ได้เร่งปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างยิ่ง เมื่อออกพรรษาแล้ว จึงเดินทางไปพบพระอาจารย์มั่นที่บ้านโนนสะหวาง ตำบลส่องดาว อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร จากนั้นได้ร่วมเดินทางกับพระอาจารย์มั่น เพื่อไปกราบนมัสการพระอาจารย์เสาร์ กนดสีโล ซึ่งเป็นพระอาจารย์ใหญ่ ขณะนั้นพำนักจำพรรษาที่บ้านหนองสูงเก่า อำเภอกำชะอี จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดมุกดาหาร)

พระอาจารย์สิงห์ ได้ติดตามท่านบูรพาจารย์ทั้งสอง (พระอาจารย์เสาร์ พระอาจารย์มั่น) ไปอำเภอวาริชภูมิและอำเภออื่นๆ ในจังหวัดสกลนคร เพื่ออบรมสั่งสอนประชาชนในถิ่นนั้นๆ โดยมีพระอาจารย์เสาร์เป็นประธาน จนทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในวัตรปฏิบัติ เห็นมาร่วมปฏิบัติตามแนวทางวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นจำนวนมาก

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๔๖๖ หลังจากโยมมารดาถึงแก่กรรมแล้ว พระอาจารย์สิงห์ได้ชักชวนพระมหาปิ่น ปัญญาพล ผู้เป็นน้องชายให้หันมาฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานด้วยกัน ซึ่งได้รับการตอบสนองจากพระมหาปิ่นด้วยดี

พ.ศ. ๒๔๖๗ ได้ไปจำพรรษาที่บ้านปลาไหล อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้นำพระมหาปิ่นและหมู่คณะกลับไปจำพรรษาที่วัดสุทัศนาราม ในเมืองอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๔๗๑ หลังจากพระอาจารย์มั่นได้เดินธุดงค์ร่วมกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ไปจังหวัดเชียงใหม่ พระอาจารย์สิงห์กับคณะจึงได้พำนักจำพรรษาที่ป่าช้า บ้านโคกเหล่างา เป็นเวลา ๓ พรรษา ต่อมาเป็นวัดป่าวิเวกธรรม จังหวัดขอนแก่น

พ.ศ. ๒๔๗๕ สร้างวัดป่าศาลวัน อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ตามคำบรรชาของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสุนทร) จำพรรษาอยู่เป็นเวลา ๕ ปี

พ.ศ. ๒๕๕๐ สร้างวัดป่าทรงคุณ จังหวัดปราจีนบุรี ตามคำนิมนต์ของเจ้าคุณพระปราจีนบุรี และได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดป่าหนองพอกไปพร้อมกัน

หลังจากนั้นได้ไปจำพรรษาที่วัดบรมนิวาสกรุงเทพฯ เพื่ออบรมสั่งสอนพุทธบริษัทให้ฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาซึ่งมีผู้ร่วมฝึกจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้กลับมาจำพรรษาที่วัดป่าศาลวันอีกครั้งหนึ่ง เพื่ออบรมสั่งสอน พุทธบริษัท ฝึกหัดนั่งสมาธิ ภาวนาเป็นประจำตลอดมา ระหว่างนี้คณะของชาวบ้านหนองบัวใหญ่ อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ได้มานิมนต์ให้ไปสร้างวัดป่าไฟโรจน์ เพื่อเป็นที่ปฏิบัติธรรมอีกแห่งหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๕๕ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มรณภาพ ท่านไปร่วมจัดการฌาปนกิจศพ โดยมีพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นประธาน

พ.ศ. ๒๕๕๗ ไปจำพรรษาที่วัดป่าแสนสำราญ อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อดูแลรักษาพยาบาลพระมหาปิ่น ซึ่งอาพาธหนักและได้มรณภาพ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๘ เมื่อจัดการฌาปนกิจศพพระน้องชายเสร็จแล้วจึงได้กลับไปวัดป่าศาลวัน

พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นประธานสร้างพระประธาน ๒ องค์ ณ วัดป่าทรงคุณ จังหวัดปราจีนบุรี

พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นประธานก่อสร้างอุโบสถวัดป่าศาลวัน

พ.ศ. ๒๕๐๓ เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๑ - ๔ - ๕ และเจ้าคณะจังหวัด (ธรรมยุต) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งพระกัมมัญฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือล้วนเป็นพระวิปัสสนาจารย์ จำนวน ๑๐๘ องค์ได้ประชุมตกลงกันยกให้พระอาจารย์สิงห์ ขนดะยากโม เป็น “หัวหน้าพระกัมมัญฐานแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” และให้วัดป่าศาลวันเป็นสำนัก วิปัสสนาธุระศูนย์กลางการชุมนุมของ พระกัมมัญฐานต่อไป

ปฏิบัติและหลักการสั่งสอนอบรมประชาชน

พระอาจารย์สิงห์ มีปฏิปทาตามที่หลวงปู่หลุย จนฺตาสโร แห่งวัดถ้ำผาบึง บ้านนาแก ตำบลผาบึง อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดเลย ซึ่งเป็นสหธรรมิกของพระอาจารย์สิงห์องค์หนึ่งบันทึกไว้ว่า

“...ท่านสิงห์นิสัยเทศน์อธิบายธรรมดี ใจกว้างขวางดี เป็นคนสุขุมรักหาความสงบ ยึดเย็นดี เป็นคนหวังดีในศาสนา ชอบสันโดษ จิตอุทิศเฉพาะข้อปฏิบัติ น้ำใจเด็ดเดี่ยวยกธรรมมาธิษฐานล้วน หลวงปู่สิงห์ ภาย วาจา ใจ เป็นอาชาไนย ลักษณะว่องไว ไหวพริบดี น้ำใจเด็ดเดี่ยว ทรมาณคนดี ได้ทุกๆ ชั้น ทั้งอุบายละเอียด เป็นคนราคะจริต เป็นนักพูด ชอบคิดอุบายธรรมต่างๆ ชอบมีหมู่เพื่อนมาก นิสัยพระโมคคัลลาน์ ความรู้ทั้งสมณะและวิปัสสนา ข้อวัตรที่ดีทั้งภายในภายนอก ชอบโอ้อวด อติเรกลามาก ไม่เอาแบ่งเองอน

แก่พุทธบริษัท...เป็นคนมั่นในสัมมาปฏิบัติ ฉลาดพูด ฉลาดพลิกจิต สมถวิปัสสนา...” (บูรพาจารย์, ๒๕๔๔ : ๑๕๖ – ๑๕๗)

พระอาจารย์สิงห์ นอกจากเป็นหัวหน้ากองทัพธรรมคณะพระกัมมัญฐานแล้ว ยังได้เรียบเรียงหนังสือธรรม เรื่อง “พระปฏิบัติศีลธรรม” มีเนื้อหาบางตอนดังนี้

“...ฝ่ายคันธุระ มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติศีลธรรม ก็มีตำรับตำรา แบบแผนไว้สอนกันต่อๆ ไป กุลบุตรผู้เกิดภายหลัง เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนแล้วก็ได้สืบทอดอายุพระศาสนาต่อไปอีก แต่ฝ่ายวิปัสสนาธุระมีหน้าที่ประพฤติปฏิบัติพระพุทธานุสสา เมื่อปฏิบัติถูกผู้หนึ่งไม่ได้สอนผู้อื่นๆ ต่อไป ผู้หนึ่งก็ไม่ว่าง คั้นเมื่อสอนเพื่อให้รู้ ในสมัยนี้ก็ต้องมีตำรับตำราแบบแผน จึงจะรู้ทั่วถึงกันได้ ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอง พระองค์ทรงเป็นตำรับตำราแบบแผนเองดีพอแล้ว ในสมัยนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานล่วงไปแล้ว จะไม่มีตำรับตำราแบบแผนย่อมน้อมไม่ได้ด้วยเอง มีแต่แบบฝ่ายปริยัติธรรมก็มีเพียงพอแล้ว ฝ่ายปฏิบัติยังไม่มี การแนะนำ พร่ำสอนกัน ก็แนะนำพร่ำสอนด้วยปากเปล่าตามแบบพุทธกาล ทั้งนี้ต้องอาศัยพระอาจารย์ผู้ชำนาญในทางสมาธิภาวนาจึงจะสั่งสอนได้ ถ้าขาดพระอาจารย์ผู้ชำนาญเสียแล้วก็สอนไม่ได้ แต่ถ้ามีแบบวิธีถึงไตรสรณคมน์แบบวิธีนั่งสมาธิภาวนา ก็มีหนทางพอที่จะประพฤติปฏิบัติและสั่งสอนต่อกันไปได้ ถ้าหากไม่มีแบบแผนเสียเลย เมื่อหมดอายุของพระอาจารย์ผู้ชำนาญเสียแล้วกุลบุตรผู้เกิดในภายหลัง ไม่มีแบบแผนศึกษา เล่าเรียนก็ประพฤติปฏิบัติไม่ได้ พระพุทธศาสนาก็มีแต่ทางที่จะเสื่อมสูญอันตรธานเท่านั้น

อีกประการหนึ่ง บุคคลถึงพระไตรสรณคมน์แล้ว ก็ถึงได้เพียงชั้นโลกียะสรณคมน์เท่านั้นไม่ได้ถึงโลกุตระสรณคมน์ ส่วนบุคคลผู้ที่ถึงโลกุตระสรณคมน์นั้นต้องเป็นผู้ชำนาญในการนั่งสมาธิภาวนา และแบบการนั่งสมาธิภาวนาก็หาไม่ได้เสียด้วย เป็นการสมควรอย่างยิ่งจะต้องเรียบเรียงและพิมพ์ไว้เป็นแบบปฏิบัติสืบไป

อีกประการที่สอง ความสนใจของบุคคลผู้ไม่มีสมาธิภาวนา โดยมากย่อมสนใจอยู่ในข้อที่ว่าทำบุญล้างบาปก็ล้างไม่ได้ หรือว่าทำบุญแก้บาปก็แก้ไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้บุคคลผู้ที่จะละบาปบำเพ็ญอย่างไรรู้ว่าจะต้องทำอะไรกันขึ้นต่อไปได้ง่ายๆ ว่า ต้องนั่งสมาธิภาวนา นอกจากนั่งสมาธิภาวนาแล้วไม่มีวิธีอย่างอื่นอีกจะพึงแก้ได้ เพราะเหตุว่าการนั่งสมาธิภาวนานี้มีอันวิเศษมาก เป็นวิธีแก้จิตที่เป็นบาปให้กลับเป็นบุญได้ตลอดจนแก้จิตที่เป็นโลกีย์ให้เป็นโลกุตระได้เมื่อแก้จิตให้บริสุทธิ์ดีแล้วบาปอกุศลก็หลุดหายไปเอง อุทาหรณ์ข้อนี้พึงเห็นพระองค์ผู้มีคุณเป็นตัวอย่าง...” (บูรพาจารย์, ๒๕๔๔ : ๑๕๘)

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๐๐ พระราชาคณะชั้นสามัญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่พระญาณวิศิษฏ์สมิทธิวิจิราจารย์

มรณภาพ

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๑๐.๒๐ น. ณ วัดป่าสาละวัน อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา รวมอายุได้ ๑๓๑ ปี พรรษา ๕๑

พระอาจารย์สิงห์ได้รับสมณนามว่า ยอดขุนพลเอกแห่งกองทัพธรรมภาคอีสาน เป็นผู้ดำเนินรอยนุรพาจารย์ใหญ่ทั้งสององค์คือ พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ตลอดชีวิตบรรพชิตได้ทุ่มเทกับงานด้านเผยแผ่พระพุทธศาสนา และอบรมสั่งสอนพุทธบริษัททั้งหลายด้วยความมุ่งมั่นไม่ย่อท้อ ถึงแม้จะมีอุปสรรคต่างๆ มากมาย ก็ได้ใช้ขันติ วิริยะ อุตสาหะ ต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคเหล่านั้น ด้วยคติธรรมที่ว่า “ธรรม ย่อมชนะอธรรม” เป็นพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระ ชาวอุบลราชธานีที่สำคัญยิ่งองค์หนึ่ง ที่สามารถสืบสานหลักการแห่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามรอยพุทธธรรมของบูรพาจารย์ใหญ่แห่งเมืองอุบลราชธานี ให้จรรจายเป็นแบบอย่างอันดีงามไปยังถิ่นอื่นได้อย่างดียิ่ง สมควรยกย่องเชิดชูให้เป็น “ปราชญ์” ของชาวอุบลราชธานีอย่างแท้จริง

ข้อมูลพิเศษ : ท่านเป็นศิษย์รุ่นแรกของพระอาจารย์มั่น ได้อยู่ใกล้ซิคดานานถึง ๑๒ ปี

ธรรมโอวาท : “... ภายนี้คือก้อนทุกข์ ภายนี้เป็นที่หมายให้พ้นเสียจากทุกข์ ฝึกสติปัญญาให้ดีแล้ว มาพิจารณาภายนี้ให้แจ้ง ก็จะพ้นทุกข์ได้....”

“...กำหนดจำเพาะจิตผู้รู้ เฟงพินิจพิจารณาให้เห็นพื้นแผ่นดิน กว้างใหญ่เท่าไร เป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งโลกก็ยังคงฉิบหายด้วยน้ำ ด้วยลม ด้วยไฟ ยกวิปัสสนาละลายแผ่นดินนี้เสียให้เห็น เป็นสภาวะธรรม เพียงสักว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเท่านั้น รวบรวมเอาแต่จิต คือผู้รู้ ตั้งไว้ให้เป็นเอกจิต เอกธรรม สงบนิ่งแน่วอยู่ และวางลงเป็นอุเบกขา เหยยอยู่กับที่ คราวนี้จะแลเห็นจิตนั้นแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นทีเดียวก้าวล่วงจากนิมิต ได้ดี มีกำลังให้แลเห็น อานาจอานิสงส์ของจิต ที่ได้ฝึกหัดสมาธิมาเพียงขั้นนี้ ก็พอมีศรัทธาเชื่อในใจของตน ในการที่จะกระทำความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป วิธีนี้ เรียกว่า ปหานปรัญญา แปลว่า ละวางอารมณ์เสียได้แล้ว...”

“...ให้ตรวจดูจิตเสียก่อน ว่าจิตคิดอยู่ในอารมณ์อะไร ในอารมณ์อันนั้นเป็น อารมณ์ที่น่ารัก หรือน่าชัง เมื่อคิดใจในอารมณ์ที่น่ารัก พึงเข้าใจว่าจิตนี้ถ้าเอียง ไปด้วยความรัก เมื่อคิดในอารมณ์ที่น่าชัง พึงเข้าใจว่าจิตนี้ถ้าเอียงไปด้วยความชัง ไม่ตั้งเที่ยง พึงกำหนดส่วนทั้งสองนั้น ให้เป็นคู่กันเข้าใจ...”

หนังสืออ้างอิง

คณะศึกษานาฏศิษย์ มูลนิธิพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต. **บูรพาจารย์**. กรุงเทพฯ ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์, ๒๕๔๔.

คณะศึกษานาฏศิษย์ ผู้จัดทำ. **จนทปชุโขตเถรบุชา** อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระมหารามุนีวงศ์ (ส่นัน จนทปชุโขโต ป.ธ. ๘) กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒.

ประกิจ มหาเถถง และศึกษานาฏศิษย์. **พระปรมาจารย์ สายพระกัมมัญฐาน ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๖.

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยศิลปากร